

Krunoslav, Mikulan**MOTIVI MITSKO-DEMONOLOŠKIH I ESHATOLOŠKIH
PREDAJA MEĐIMURSKOGA KRAJA****Uvod**

Jedno od još uvijek nedovoljno istraženih područja usmene književnosti Međimurja jesu predaje o nadnaravnim bićima i pojavama, koje su stoljećima predstavljale kulturno vezivno tkivo seoskoga stanovništva. Iako bi usmena književnost mogla biti predmetom književno-teorijskih istraživanja, obično se navedenom temom bave etnolozi i folkloristi, koji su predložili i određenu terminologiju. Međutim, klasifikacija predaja i ostalih vrsta usmenih priča predmet je rasprave kako u nas, tako i u inozemstvu, te namjera ovoga rada nije da ulazi u teorijske rasprave, već da prikaže motivski spektar predaja s fantastičnim elementima u Međimurju. Tek ćemo ukratko opisati uobičajenu podjelu predaja na nekoliko kategorija te je prilagoditi u skladu s motivima prikupljenih međimurskih predaja. Nadalje, ovdje prikazani motivi nikako ne predstavljaju potpunu sliku međimurskih predaja, već jedan isječak; za potpuniji prikaz trebalo bi provesti opsežnije istraživanje.

Za razliku od etnološkog, književno-teorijski pristup usmjeren je na motive, tematiku i jezik kojim se određene teme predstavljaju, povezuje predaje s tradicionalnim temama poput moralnosti, borbe dobra i zla, ili tvorbe identiteta protagonista, analizira predaje u pogledu njihove umjetničke vrijednosti, te nastoji smjestiti predaje u okvir književnoga kanona ili utvrditi utjecaj predaja na suvremeno pripovijedanje.

Predaja je vrst usmenih priča koje se temelje na vjerovanju u istinitost onoga o čemu se kazuje,¹ a nadnaravno u predajama je „jednostrana i predočena [...] kao prodor nadnaravnog u realni, stvarni svijet“.² Predaje se razlikuju od bajki jer ih karakterizira konkretna lokacija ili vrijeme, te povijesnost, nadalje jednostavnost i emocionalna angažiranost, te naglašena povezanost s određenom sredinom, pri čemu kazivači jamče da je priča istinita,³ dok „pripovjedači bajki i njihovi slušatelji pristaju na konvenciju da bajku čini izmišljeni sadržaj“,⁴ a radnja se uvijek događa na nepoznatom mjestu u nepoznato davno vrijeme.

M. Bošković-Stulli nastavlja se na Proppovu podjelu narodnih predaja na etiološka pričanja, demonološke i mitološke predaje, legende, povijesne predaje i pričanja iz života, te smatra da predaje valja grupirati u etiološke, povijesne i demonološke, te legende.⁵ Ne slaže se s mišljenjem nekih teoretičara da su

¹ PREDOJEVIĆ, Željko: *Usmene priče Hrvata iz južne Baranje*, Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru, Beli Manastir, 2018. 70. (U nastavku: PREDOJEVIĆ, 2018.)

² VEKIĆ, Denis: *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneeretvanskoga kraja* (doktorski rad), Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2016. 114. (U nastavku: VEKIĆ, 2016.)

³ PREDOJEVIĆ, 2018. 70.

⁴ VEKIĆ, 2016. 114.

⁵ BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975. 128–129.

predaje samo one priče koje su istinite ili realno moguće, dok priče s elementima fantastičnoga valja nazivati legendama.⁶ Legende smatra „kao vjerske legende, kao pričanja nastala prema apokrifima ili srednjovjekovnim svetačkim hagiografijama, vezanim uz crkve i svetišta, po podrijetlu, dakle, knjiške, ali folklorizirane usmenim prenošenjem. [...] Njihove nadnaravne pojave nisu magijski-stravične, one ne izazivaju jezu i ne unose disharmoniju u život, nego naprotiv vjerovanjem u božja i svetačka čuda nastoje uz pomoć svojih fantastičnih iluzija, ... uspostaviti red i harmoniju, riješiti nadnaravnim putem životne nesklade i nepravde, donijeti skrušeno smirenje.“⁷

M. Dragić uočava da u navedenim podjelama nedostaju eshatološke predaje te predlaže podjelu predaja na povijesne, etiološke, eshatološke, mitske (mitološke), demonske (demonološke) predaje, te pričanja iz života.⁸ Predojević pak dijeli predaje na povijesne, etiološke, mitske, demonološke i eshatološke, pri čemu ističe da se mnoge predaje mogu klasificirati kao mješavina navedenih tipova predaja.⁹

Povijesne predaje su priče o povijesnim ličnostima, o nastanku pojedinih naselja, te o ostalim povijesnim događajima (koji su zapravo istiniti ili se barem temelje na istinitom događaju) te ih u ovome radu ne uzimamo u obzir jer ih ne možemo ubrojiti u fantastične predaje. Slično je s etiološkim predajama, odnosno pričama koje govore o podrijetlu imena (uglavnom) toponima u nekom kraju.¹⁰

Mitske i demonološke predaje neki autori razdvajaju, a neki ih smatraju jedno te istim tipom predaja. Vekić navodi da ih M. Bošković-Stulli izjednačava,¹¹ dok ih M. Dragić razlikuje, s time da u mitske predaje uvrštava i povijesne osobe „kojima je narod pripisao nadnaravnu moć“. ¹² Prema Predojeviću mitske su predaje priče koje govore o mitskim bićima i koje donose opise nadnaravnih bića i pojava te dodaje da neki autori vile navode kao tipičan motiv mitskih predaja te zmajevе kao primjer mitskih bića.¹³ Demonološke predaje su, prema Vekiću, one koje „pripovijedaju o susretu pojedinca s nadnaravnim, događaju kojeg obilježava odnos prema strahu i nadnaravnom“, ¹⁴ a prema Predojeviću priče „koje opisuju neko svjedočanstvo ili susret s onostranim bićima“. ¹⁵ Uočavamo da podjela nadnaravnih bića u kategorije ovisi o autoru. Vile i zmajevi uvijek se uvrštavaju u mitske predaje, a sva ostala bića, bez obzira jesu li nastala od ljudi ili imaju neko drugo nadnaravno podrijetlo, uvrštavaju se u demonološke predaje; primjerice,

⁶ Isto.

⁷ Isto, str. 130–131.

⁸ DRAGIĆ, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2007. 273.

⁹ PREDOJEVIĆ, 2018.

¹⁰ Isto, str. 71, 83.

¹¹ VEKIĆ, 2016. 116.

¹² DRAGIĆ, 2007. 429.

¹³ PREDOJEVIĆ, 2018. 85.

¹⁴ VEKIĆ, 2016. 12.

¹⁵ PREDOJEVIĆ, 2018. 88.

J. Širić navodi vještice, vukodlake, sotonu i zloguke ptice,¹⁶ dok Predojević navodi vraga, vještice i more.¹⁷

Vekić naročito inzistira na razlikovanju između mitskih i demonoloških predaja te navodi da su vile uzvišenijega postanka, božanskoga ili đavolskoga podrijetla, da su se vile „razdijelile od ljudi u samim počecima svijeta“;¹⁸ dakle, mitska bića potječu iz davnih, božanskih vremena i obično nemaju veze s ljudima. Jezik predaja o vilama „oblikovan /je/ odmjerenim rečenicama, atributima ljepote, deskriptivnim i 'čistim govorom'“,¹⁹ dok demonološke predaje odlikuje jednostavnost izraza, pripovijedanje u prvom licu, te „hiperboličnost, pretjerivanje, komentar distanciranja, podrugljivost i 'nečisti' jezik koji ponekad uključuje prostote i psovke, kao i humor“.²⁰

Eshatološke predaje su one koje kao temeljni motiv imaju duhove, „mrtve duše“, odnosno mrve ljude koji se na neki način vraćaju na naš svijet. M. Dragić koji navodi da su eshatološke predaje one „koje pripovijedaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba“.²¹ Prema istome autoru, „eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke (mitske) predaje jer su se eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo“.²² Bez obzira na način umiranja, naglašava se motiv „vraćanja“ umrle osobe. Među eshatološke predaje ubrajamo i priče o duhovima i svečarima te sličnim nadnaravnim pojavama.

Mitske, demonološke i eshatološke predaje karakterizira „istinitost“: pripovjedač je svjedok događaja, ili se poziva na nekoga drugoga koga osobno poznaje; obično se radi o bakama i djedovima, rodbini, kumovima i prijateljima; u mnogim se slučajevima radi o događajima koji su „svima poznati“ i o kojima se priča „oduvijek“.

Međimurske fantastične predaje relativno se rijetko zapisuju i objavljuju; prve se pak hrvatske fantastične predaje povremeno objavljuju u Danici ilirskoj još u prvoj polovici 19. stoljeća, a na širem hrvatskom prostoru objavljuju se zatim i zbirke priča (predaja, bajki, basni...), od kojih nam je od naročita značaja zbirka M. Valjavca Kračmanova iz 1858. godine u kojoj je sakupio 72 priče (mahom bajke), od kojih neke potječu iz Međimuja, i 32 narodne pjesme; u čak 26 priča pojavljuju se vile, a u 2 pozoji (zmajevi), pri čemu se navodi da je jedna od priča o zmajevima međimurska, uz još četiri druge tematike (jedna o vilama, jedna o oživjelom mrtvacu, jedna bajka i jedna basna).²³ R. Katičić kroz seriju od pet knjiga koje sve nose podnaslov „Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske

¹⁶ ŠIRIĆ, Josipa: Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja, *Croatia et Slavica Iadertina*, 2014/X/II, 388.

¹⁷ PREDOJEVIĆ, 2018. 88.

¹⁸ VEKIĆ, 2016. 130.

¹⁹ Isto, str. 115.

²⁰ Isto.

²¹ DRAGIĆ, 2007. 426.

²² Isto, str. 273.

²³ VALJAVEC, Matija-Kračmanov, *Narodne pripovjedke (u i oko Varaždina)*, Tiskara Josip pl. Platzer, Varaždin, 1858.

starine“²⁴ naročitu pozornost posvećuje staroslavenskoj pretkršćanskoj podlozi vjerovanja u mitove i mitska bića te njihovom prijenosu u suvremenije oblike te amalgamaciju s kršćanskim vjerovanjima. U knjizi *Vilinska vrata* prikazuje nekoliko predaja o pozaju u Međimurju,²⁵ te navodi pretpostavku da je najviši vrh u Međimurju, Mohokos, ime dobio po staroslavenskoj boginji Mokoš.²⁶

Određeni broj jezično obrađenih i dorađenih međimurskih fantastičnih predaja objavljen je u tek nekoliko publikacija, od kojih su nam od osobita značaja turistički vodič M. Purić Hranjec,²⁷ brošura uz CD L. Bajuk²⁸ i knjiga M. Novak.²⁹

Korpus

Korpus koji smo upotrijebili za analizu i utvrđivanje poetike međimurske fantastične predaje sastoji se od 104 predaje:

a) 80 predaja snimio je osobno autor, ili pak su ih snimili studenti i studentice Učiteljskoga fakulteta u Zagrebu, Odsjeka u Čakovcu, u razdoblju od 2006. do 2023. godine; od toga broja 47 predaja je „istinitih“, u smislu da su kazivači izričito istaknuli da se događaj koji prepričavaju dogodio upravo njima ili nekome koga osobno poznaju, dok većina ostalih predaja (njih 32) sadrže značajku „opće-poznatih događaja“ koje ljudi „pričaju od davnih vremena“;

b) 7 predaja potječe iz tiska ili s interneta;

c) 17 predaja potječe iz knjiga o narodnim običajima ili poglavlja posvećenih predajama.

Nisu korištene predaje iz zbirke koje su bile umjetnički preoblikovane (koje su bile temelj za suvremena književna djela). Tri predaje ispričala je osoba iz Legrada koji se danas zbog promjene toka rijeke Drave ne nalazi u Međimurju.³⁰ Korpus nije, dakako, iscrpan, ali je dovoljan za temeljnu analizu motiva fantastičnih predaja u Međimurju.

Motivi

U tablici broj 1 navodimo mitske, demonološke i eshatološke motive, broj predaja prema motivima te broj „istinitih“ predaja u smislu izričitoga isticanja njihove „istinitosti“. Budući da je podjela na mitske, demonološke i eshatološke predaju raznih autora nedostatna i neujednačena,³¹ motive predaja u daljnjoj razradi

²⁴ Božanski boj (2008), *Zeleni lug* (2010), *Gazdarica na vratima* (2011), *Vilinska vrata* (2014) i *Naša stara vjera* (2017).

²⁵ KATIČIĆ, Radoslav: *Vilinska vrata*, Ibis grafika i Matica hrvatska, Zagreb, 2014. 122–125.

²⁶ Isto, str. 119.

²⁷ PURIĆ HRANJEC, Marija: *Međimurje. Turistički vodič Međimurske županije*, Međimurska županija i Turistička zajednica Međimurske županije, Čakovec, 2016.

²⁸ BAJUK, Lidija: *Matapur: hrvatska prirodna i kulturna baština Međimurja*, Udruga Matapur, Lopatinec, 2012. U brošuri L. Bajuk predaje su združene iz više izvora i dorađene.

²⁹ NOVAK, Marija: *Priče iz življeja međimorskoga čoveka*, vlastita naklada, Čakovec-Turčišće, 2018.

³⁰ Politički je Legrad je prestao biti dijelom Međimurja (odnosno tadašnjega Preloškoga sreza) godine 1931., a geografski još 1710. kad je Drava promijenila tok.

³¹ Primjerice, Predojević detaljno analizira predaje Baranje, a Vekić predaje donjoneeretvanskoga kraja; navedeni autori u motive mitske predaje uvrštavaju vile i zmajevе, a u demonološke vještice; Predojević u demonološke motive ubraja vraga/đavla, a Vekić more, vukodlake, štrigune i „moćne

primarno grupiramo na mitsko-demonološke i eshatološke, a unutar prve kategorije činimo razliku između ljudi (ili natprirodnih bića nastalih od ljudi) i stvorenja neljudskoga podrijetla, u posebnu kategoriju stavljamo individualne „istinite“ predaje (koje su se kazivačima dogodile samo jednom); predaje o magičnim predmetima te predaju o magičnoj biljci također stavljamo u posebnu kategoriju.

Motiv (središnji natprirodni lik, predmet, događaj)	Broj predaja prema motivima u korpusu	Broj „istinitih“ predaja
vile (pozitivne)	1	
vile (negativne ili opasne), murske dekle, dravske vile	4	1
sojenice (vile suđenice)	1	
pozoj	10	
kača s devet repova (varijanta pozoja?)	1	
veliki ljudi	1	
dopljenik, vtopenik (vodanoj), vodenjak (čovečec), untata	4	1
mraki, (ponekad imaju ulogu mora)	2	1
mrakeci (ujedno svečari)	1	
pesjanek (jedan je ujedno svečar)	2	
sloti	2	
središćanski tuljci, cimeri	1	
bauk	1	
smrt, kuga	3	1
čovjek z jognja	1	
straha	1	1
coprnica, veštica, vračara	14	5
vrač, vračar, vračitelj, vještac, coprnjak, čovek	10	7
črnoškolci	1 (2) ³²	
svečari	9	8
svečari-merniki	3	
duhovi, mrtve duše	15	9
mrtvac	2	
dravski svati	1	
istinita priča s neuobičajenim likom ili događajem	9	9
magični predmeti	3	3
magične biljke – loka trava	1	1

Motivi, broj pojavnosti motiva u korpusu i broj predaja koje su kazivači označili kao istinite (Tablica 1)

ljude“ (vračeve ili iscjelitelje). Vekić, nadalje, predaje o duhovima i oživjelim mrtvacima smješta u eshatološke, ali ujedno i u demonološke predaje (usp. VEKIĆ 2016, 226, 236, 241 i drugdje).

³² U jednoj predaji o svečarima (v. kasnije u tekstu) kaže se da je svećenik bio *crnoškolac*.

Mitsko-demonoške predaje – neljudska bića

Vile

U šest predaja nalazimo vile kao središnji motiv. Samo jedna predaja govori o vilama kao o pozitivnim bićima: vile su ljudima pomagale tako što su čupale korov i omogućavale im da što lakše održavaju zemlju, a noću su plele pletenice od konjskih griva; dolazile su samo onim ljudima koji su se molilo Bogu i u čijim je kućama vladala ljubav i blagostanje.³³

U ostalim predajama prikazane su kao negativna ili barem opasna bića koja se nikako ne smiju uvrijediti. U dvije pedaje vile se nalaze u šumi, a u dvije na rijekama Muri ili Dravi te ih stoga zovu „murskim deklama“ ili „dravskim deklama“. Uvijek su opisane kao mlade djevojke duge kose koje lijepo i umiljato pjevaju, ali ujedno utapljaju ljude ili ih barem preplaše.³⁴

Samo jedna od predaja u ovoj skupini je „istinita“, odnosno kazivačica ističe da je vile u šumi vidio njen pradjed. U obje predaje o vodenim vilama navodi se da se od njih može obraniti molitvom ili psomkom. U jednoj predaji govori se o „sojenicama“, odnosno vilama suđenicama koje su određivale djetetovu sudbinu i bile su vrlo uvredljive.³⁵

Kod vila se radi o mitskim bićima koja su nastala u davnim vremenima i koje nemaju veze s ljudima (ne potječu od ljudi), no u jezičnom pogledu nema naročitih razlika između predaja o vilama i predaja o ostalim nadnaravnim bićima, moguće zbog toga što se kod međimurskih predaja mahom radi o negativnim likovima.³⁶ Budući da su većinom zle, teško je predaje o vilama u Međimurju smjestiti među mitske predaje – njihove ih karakteristike označavaju kao demonološke predaje.

Pozoj (zmaj)

Motiv *pozolja* javlja se u deset predaja i nijedna nema obilježje „istinitosti“ u smislu osobnoga susreta kazivača s tim bićem. Moguće je da je to zbog toga što se radi o golemim bićima, dugačkim više stotina metara ili čak i više kilometara, pa je nemoguće da bi susret s njima doživio samo kazivač i nitko drugi. *Pozoj* se redovito nalazi ispod zemlje i tamo „spava“. Predaja često kaže da mu je glava ispod nekog poznatog i zamjetnog objekta (crkve, dvorca...), a rep ispod drugog sličnog objekta. Primjerice, glava čakovečkoga *pozolja* nalazi se ispod Staroga grada Zrinskih, a rep mu je ispod Franjevačke crkve u centru grada (a može biti i

³³ MALAŠIĆ, Marija (kazivačica). Uz pojedinu predaju uvijek navodimo prezime i ime kazivača, a na kraju članka u posebnom popisu dodajemo još mjesto stanovanja ili podrijetla kazivača te prezime i ime zapisivača.

³⁴ ŠTENGLIN, Rozalija–SRČEK, Ivan–NOVINŠČAK, David (kazivači)–KLIČEK, Dragutin: *Međimurski misterij: kako prepoznati vješticu? Međimurje*, 2021.

<https://emedjimurje.net.hr/vijesti/drustvo/4050516/sveti-martin-na-muri-medjimurski-misterij-kako-prepoznati-vjesticu> [20. 10. 2024.]; KOVAČ, Janja: Kolumna Ve – iz pera znatizeljnih umova: Murske dekle i magla? *Regionalni tjednik*, 17. 9. 2020. <https://regionalni.com/kolumna-ve-iz-pera-znatizeljnih-umova-murske-dekle-i-magla> [20. 10. 2024.]; NOVAK, 2018. 52

³⁵ NOVAK, 2018. 52.

³⁶ VEKIĆ, 2016. 115.

obrnuto);³⁷ Katičić (temeljem dopisivanja s L. Bajuk)³⁸ navodi da je *pozoj* iz Vražje jame kod Nedelišća toliko dugačak da mu je kod Vražje jame glava, a rep pod crkvom u Svetom Jurju na Bregu; prema drugoj varijanti rep mu seže sve do Štrigove.

U Donjoj Dubravi *pozoj* „spava“ u jednoj jami nedaleko sela, a predaja ima tri varijante: u prvoj se jama naziva Vražjom jamom,³⁹ a u druge dvije Pijajiškom jamom;⁴⁰ budući da je područje o kojem se radi nekad bilo močvarno, jama je naziv vjerojatno dobila prema pijavicama. Točna pozicija jame bila je predmet rasprave među govornicima, kao i njena točna veličina. Kad je *pozoj* izletio, nastalo je veliko nevrijeme i padala je tolika tuča da iza njega ništa nije ostalo. D. Feletar dodaje da je *pozoj* tako mahao repom da je nastala Legradska gora (danas u Mađarskoj, na nadmorskoj visini od 206 m).

Purić Hranjec navodi predaju iz sela Oporovec o šaranu bez repa, *šarkanju*, koji je bio *pozoj* boga Peruna; vjeruje se da ribiči ne smiju loviti ribu u podne jer bi mogli uloviti šarana bez repa, a to je ustvari mali zmaj.⁴¹

Kao i u slučaju vila, *pozoji* su mahom zla i opasna bića. S tematskoga i jezičkoga motrišta ove predaje nisu ni po čemu različite od onih demonoloških. Međutim, za razliku od demonoloških priča, *pozoji* po svojim značajkama ne predstavljaju inherentno zlo, već su sila prirode (ili možda božanske ili vražje) s kojom se ne smije poigravati.

Kača s devet repova

M. Purić Hranjec spominje jednu naročitu predaju iz Donje Dubrave koja je možda maštovitija varijanta predaje o *pozoi*. U gore spominjanoj Vražjoj jami u kojoj živi *pozoj*, živi *kača* (zmija) s devet repova i više glava, a u nekim pričama (možda bajkama) one se pretvaraju u kraljeviće ako im se ispune želje.⁴² Valja napomenuti da staroslavenski *pozoj* nije imao krila (dodana su kasnije), već je izgledao kao golema zmija (zvana *črt*) pa bi se moglo raditi o *pozoi*.

Veliki ljudi

„Veliki i strašni ljudi“ javljaju se samo u jednoj predaji. Lutali su šumom zajedno s vilama i zvijerima, a moglo ih se vidjeti samo na Ivanje u pola noći. Hranili su se zvijerima i šumskim cvijećem magičnih svojstava koje su brali i seljani kad su htjeli nekom nanijeti zlo. Mladići bi na Ivanjsku noć u ponoć odlazili u šumu u nadi da će vidjeti velike strašne ljude.⁴³

Moguće je da se radi o varijanti predaje o divovima koje se mogu čuti u drugim dijelovima Hrvatske. Iako se kaže da se radi o „ljudima“, uvrstavamo ih u kategoriju natprirodnih bića – neljudi, jer nam ništa ne govori o njihovom ljudskom podrijetlu.

³⁷ PURIĆ HRANJEC, 2006. 202.

³⁸ KATIČIĆ, 2014. 124

³⁹ MIKULAN, Joisip (kazivač)

⁴⁰ MIKULAN, Drago; FELETAR, Dragutin (kazivači)

⁴¹ PURIĆ HRANJEC, 2006. 205

⁴² Isto, str. 203.

⁴³ ŠTENGLIN, Rozalija (kazivačica)

Dopljenik, vtoplenik, vodanoj, untata (vodenjak)

„Dopljenik“ je kosmato stvorenje koje živi u Dravi i utaplja neoprezne. Uvijek više „hojdi-hojd!“ i tako priziva ljude da uđu u vodu, a zatim ih pograbi i odvuče na dno rijeke. Najčešće se javljao noću, a sretali su ga obično ribari i zlatari. Čuli bi kako nešto lupa po vodi i zaziva ih, a mreže koje su po danu bile lijepo složene, ujutro bi bile pokidane i zapletene. Neki pak pričaju da su bliže Legradu vidjeli neobičnoga „čovečeca sa škriljakom“ koji je lebdio na površini Drave. Nije nikoga prizivao ili utapljao, ali predviđao je neku nesreću – posljednji put viđen je neposredno prije Domovinskoga rata.⁴⁴

U susjednome Legradu, koji je nekad bio dijelom Međimurja, postoji donekle slična predaja, ali se stvorenje zove „untata“. Neki se čovjek utopio u rijeci točno u podne i od tada svakoga dana, baš u podne, izranja i k sebi doziva žrtve uzvicima „untata, untata!“ . Zbog njegova zova, mnogi su se u Dravi utopili.⁴⁵

U Svetom Martinu na Muri postoji predaja o „vtopleniku“ ili „vodanoju“ kojeg bi ribiči mogli upecati, a imao je oblik bezrepog šarana. Zapravo je „vtoplenik“ bio strašan i kosmat i napadao je svakoga tko se u podne našao u rijeci. Ako bi se netko približio Muri nakon ponoći, čudovište bi ga odvelo u svoje podzemne dvore gdje bi služio kao rob. Često su snagom vode pokušavali razbiti mlinska kola da bi oslobodili vodu.⁴⁶

Mrak

Mrak je opasno i zlo biće koje se javljalo nakon što bi odzvonilo večernje Zdravomarijo. Mraci bi se skrivali ispod strehe i tada se nije smjelo izlaziti iz kuće, inače bi ih mraci „napastovali“ cijelu noć. Najviše su voljeli krasti malu djecu. Mnogi su ljudi pričali da su ih mraci „napastovali“ po noći. Jedna je žena pričala da ju je mrak pohodio svaku noć, a jednom se probudila i zgrabila ga za nogu koja je bila debela i kosmata.⁴⁷

Druga pak je pričala da je bila u polusnu te da je čula da škripe vrata; neka spodoba joj je prišla i počela je gušiti. Nije mogla ni govoriti ni zazvati u pomoć. Neka su joj žene kasnije rekle da se to događa roditeljama kad su iscrpljene.⁴⁸

U drugim krajevima Hrvatske ulogu mraka imaju more.

Jedna neobična predaja govori o tome da su coprnicice imale „svečare ili mrakece“ kao pomoćnike. Radilo se o malim ljudima obučanim u frakove i cilindre; bili su manji od pola metra, imali su šiljaste zube i velike buljave oči; vrebali su u grabi pored ceste pa bi zarobljavali ljude i čuvali ih dok ih ne bi predali coprnicama koje bi ljude omađijale te bi oni zaboravili da su išta vidjeli.⁴⁹ Kao što vidimo, „mrakeci“ nisu imali ništa od značajki mraka, a ni svečara o kojima govorimo nešto kasnije u tekstu.

⁴⁴ KLARIĆ, Margareta; MIKULAN, Drago; MIKULAN, Elizabeta; MIKULAN, Jacinta; MIKULAN, Katarina (kazivači)

⁴⁵ SRČEK, Ivan (kazivač)

⁴⁶ KLIČEK, 2021. prema kazivanju Davida Novinščaka iz Sv. Martina na Muri

⁴⁷ GROŠANIĆ, Katarina (kazivačica); NOVAK, 2018. 50.

⁴⁸ GROŠANIĆ, Katarina (kazivačica)

⁴⁹ STRAHLJA, Anica (kazivačica)

Pesjanek

Pesjanek se, ovisno o mjestu, opisuje izuzetno raznoliko. Preloška predaja kaže da je to čudovište koje živi u Dravi, ima zeleno tijelo, dugačak gušterski rep, noge poput žabljih krakova, na leđima ima veliku riblju peraju, a prsa obrasla dlakom dugačkom kao konjska griva. Prsti su mu dugački poput grana, ima jedno veliko oko i izrazito veliku muškost. Ovisno o varijanti predaje, pesjanek je otimao djecu i djevojke i utapljao ih, ili pak je silovao žene i djevojke, tako da bi ga uvijek okrivile kad bi slučajno izvanbračno začele.⁵⁰

Purić Hranjec pak navodi da se u Donjem Mihaljevcu priča da su pesjaneki zle mrtve duše i po nekim značajkama isti su kao drugdje svečari: noću se ne smije voziti kola jer bi ih zaustavljali pesjaneki i krave ili volovi ne bi mogli povući kola s mjesta. Autorica dodaje da postoji jedna povijesna predaja koja govori o provali Tatara u Međimurje preko smrznute Mure i Drave u 13. stoljeću; budući da su uništavali sve pred sobom, narod ih se bojao i nazvao „psoglavcima“.⁵¹

Slota

Prema M. Novak predaje o „slotama“ raširene su po cijelom Međimurju. Slota je bila prikaza koja je navještavala nečiju smrt.⁵² Tako je u doba španjolske gripe, nakon završetka 1. svjetskog rata, mladoženja vozio na kolima svoju zaručnicu, a onda su na kući na krovu ugledali slotu koja se ukazala u obliku bijeloga teleta koje je bilo toliko mršavo da su mu se sve kosti vidjele. Kad se vraćao kući, pozlilo mu je i srušio se mrtav. Kasnije su mladenki rekli da je mladoženji malo pozlilo, a umjesto lijepe haljine i crvenoga rupca, obukli su joj crninu.⁵³

U Domašincu i Dekanovcu govori se da se slota pojavljivala isključivo noću i kad se nekome prikazala to je značilo da će nekoga iz obitelji zadesiti teška bolest ili smrt.⁵⁴ Osim u obliku bijeloga teleta, slota se mogla pojaviti u obliku neke druge životinje, recimo psa, uvijek je bila jako mršava, kost i koža, velikih buljavih očiju i uvijek je imala bijelu dlaku. Ponekad je prikaza uzimala oblik čovjeka, također mršavoga i vrlo blijedoga.

Tuljci

U Murskom Središću postoji jedinstvena predaja o „tuljcima“, crnim patuljastim spodobama koje jedna iza druge izlaze iz zemlje i zakriljeni maglom nestaju u daljini; u rukama nose štapove i koplja, a na glavi tuljce; pogrbljeno hodaju, a kad je snijeg, iza njih ostaje crni trag ugljene prašine.⁵⁵ Budući je u M. Središću bilo razvijeno rudarstvo (vadio se ugljen), predaja se očito razvila pod njegovim utjecajem.

⁵⁰ NOVAK, 2018. 46; LESINGER, Maja (kazivačica)

⁵¹ PURIĆ HRANJEC, 2006. 204

⁵² NOVAK, 2018. 52.

⁵³ KLARIĆ, Margareta (kazivačica)

⁵⁴ NOVAK, 2018. 52

⁵⁵ emedjimurje.net.hr: Znate li tajnu Murskog Središća? Crne spodobe izlaze iz utrobe zemlje. <https://emedjimurje.net.hr/vijesti/drustvo/4067740/znaite-li-tajnu-murskog-sredisca-crne-spodobe-izlaze-iz-utrobe-zemlje/> [20. 10. 2024.]

Bauk

Bauk je prema predaji iz Sv. Martina na Muri bilo zlo biće naročito opasno za novorođenčad; kad se noću izlazilo izvan kuće, lice djeteta moralo se pokriti bijelom gazom; ukoliko bi bauk ugledao lice, sjeo je na dijete i ugušio ga.⁵⁶

Smrt ili kuga

Pronašli smo dvije predaje o smrti u obliku žene koja dolazi po ljude na samrti. Jedna od predaja je „istinita“, dok je druga općenitije naravi. U prvoj predaji smrt je opisana kao „velika žena“ koja je pokušavala ući u kuću; idućega dana preminula je beba (čije se ime izričito navodi kao Micika).⁵⁷

Prema drugoj predaji, smrt se naziva i kugom; bila je to visoka spodoba prekrivena bijelim haljama, vidjelo joj se lice u obliku lubanje, bijele kao papir, s iskeženim zubima, a u ruci je držala kosu. Mogla se vidjeti samo po mraku, s vanjske strane prozora.⁵⁸

Čovjek od plamena

U Donjoj Dubravi postoji predaja o „čovjeku z jognja“, odnosno čovjeku od plamena, ali se „radnja“ događa na potezu od Draškovca do Cirkovljana. Neki kočijaš je po noći došao do groblja u Draškovcu, a tada se pojavio čovjek od plamena i sjeo na gredu na kraju kola. Bio je toliko težak, da konji jedva da su mogli vući, ma koliko ih je kočijaš šibao. Vrlo polako stigli su do groblja u Cirkovljanu, a tada je čovjek od plamena sišao s kola i otišao na groblje.⁵⁹ Nejasno je radi li se o nekom posebnom natprirodnom biću ili možda varijanti duha.

Straha

O „strahama“ se priča po čitavom Međimurju, a vjerojatno se radilo o nekoj vrsti prikaze. Jedan je momak krunio kukuruz, a kad je završio išao je do kuće gdje su bile djevojke „na čehari“ da posjeti djevojku; ispred kuće stajao je golemi pas pa se nije usudio ući u dvorište; odlučio je otići kući, no i na ulazu u dvorište njegove kuće stajao je takav pas; zbog toga je morao u dvorište ući preskačući susjedovu ogradu. Pripovjedačica zaključuje da je to bila „straha“, a ne pas.⁶⁰

Mitsko-demonološke predaje – ljudska bića

Coprnice

Vještice se u Međimurju redovito nazivaju coprnicama, s rijetkim iznimkama (od 14 predaja samo se u jednoj koristi izraz veštica, a u jednoj vračara). Pet priča je „istinito“.

⁵⁶ KLIČEK, 2021.

⁵⁷ ŠTENGLIN, Rozalija (kazivačica)

⁵⁸ NOVAK, 2018. 53.

⁵⁹ KLARIĆ, Ivan (kazivač)

⁶⁰ TOPOLNJAK, Katarina; KOLARIĆ, Elizabeta (kazivačice)

Predaje o coprnica svi autori koji čine razliku između mitskih i demonoloških predaja ubrajaju u demonološke. Prema Dragiću demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih „koja su uglavnom dobra“.⁶¹ Doista, u svim međimurskim pričama coprnice su bića s izrazito negativnim karakteristikama.

Prema predajama, coprnice su bile obučene u crno i „coprale“ su s napitcima koje su pripremale od biljaka i životinja, a „lameje“ su postavljale po cesti i kad bi netko na to stao, bio bi „pocopran“.⁶² U pet predaja, coprnice su skrivile neku nesreću povezanu s kravama.⁶³

U jednoj predaji coprnice čine upravo ono što u drugim pričama čine more i mraci („jašu“ ljude po noći).⁶⁴

U jednoj predaji spominje se vračara, i to je jedina predaja u kojoj je žena s moćima coprnice opisana u pozitivnom svjetlu (no i dalje prilično zastrašujuće), kao netko tko proriče budućnost.⁶⁵

Apotropijski postupci (zaštita od coprnica) spominju se u nekoliko predaja: u proljeće, večer prije Đurđeva (Jurjevo, 23 travnja), na ograde su se vješale mlade grančice divlje ruže koje su bile pune trnja, a trnje je imalo ulogu izbosti coprnicu koja bi htjela preletjeti ogradu i ući u dvorište;⁶⁶ polijevalo ih se i hladnom vodom ako bi došle na dvorište ili se na njih bacalo željezo kako bi se spriječili uroci.⁶⁷

Nije bilo lako razlikovati coprnice od običnih žena, ali smišljen je način koji je redovito „djelovao“: valjalo je o Sv. Luciji u prosincu započeti s izradom stolčića od trešnjina drva, svaki dan do Badnjaka trebalo je upotrijebiti jednu daščicu i jedan čavlić, stolčić je trebalo donijeti na polnoćku, ostati pri ulazu u crkvu i popeti se na njega. Svi ljudi bili su okrenuti k oltaru, osim coprnica koje su bile okrenute u suprotnom smjeru.⁶⁸ Još dvije predaje govore o istome, uz poneku razliku.⁶⁹

Vrač

Vrač (ponekad zvan vračar, vračitelj, veštac, coprnjak ili jednostavno „čovjek“) je uvijek pozitivna osoba koja ljudima pomaže da se riješe uroka, prokletstva i bolesti ili pak da pronađu nekoga tko je nestao; u samo jednoj predji uz dobroga vrača spominje se i loš vrač.⁷⁰ Prikupili smo deset predaja, od kojih je čak sedam „istinito“. Vračevi nemaju značajke ni zlih, ni onostranih, ni mitskih bića, ali ipak posjeduju nadnaravna svojstva.

⁶¹ DRAGIĆ, 2007. 273.

⁶² STRAHLJA, Ana (kazivačica)

⁶³ NOVAK, Marija; RADIKOVIĆ, Valent; ŠTENGLIN, Rozalija; TOPOLNJAK, Katarina; KOLARIĆ, Elizabeta; OREŠKI, Štefani (kazivači)

⁶⁴ KOLAČKO, Anica (kazivačica)

⁶⁵ ŠTENGLIN, Rozalija (kazivačica)

⁶⁶ NOVAK, 2018. 51.

⁶⁷ KLIČEK, 2021.

⁶⁸ STRAHLJA, Ana (kazivačica)

⁶⁹ KLIČEK, 2021. NOVAK, 2018. 51.

⁷⁰ RADIKOVIĆ, Valent (kazivač)

Čak u tri predaje spominje se vlač u Totovcu,⁷¹ a u tri se točno navodi da je vlačovo ime bilo Leskovar: jedan je živio u Donjem Vidovcu,⁷² jedan u Totovcu,⁷³ a za jednog nije točno rečeno gdje je živio.⁷⁴ Još je jedan vlač živio u Novom Selu na Dravi.⁷⁵

Jedan se spominje kao vlačitelj i coprnjak istodobno,⁷⁶ ali ipak pozitivna osoba, a u jednoj pak se predaji navodi da je postojao svećenik koji je ujedno bio i vlač.⁷⁷

Analizom predaja o coprnicama i vlačovima, potvrđuje se tvrdnja D. Vekića o inherentnoj mizoginiji u prikazu vlačica:⁷⁸ u svim predajama osim jedne, coprnice su zle žene koje čine razna nedjela, a vlačevi su pozitivni likovi koji pomažu ljudima.

Črnoškolci

Črnoškolci su bili ljudi koji su zazivali vraga. Negdje u Orehovici okupljali su se na „škednju“, a jedne noći po ljestvama se do njih popeo crni pas. Svi su se preplašili i razbježali jer je to bio znak da su uspjeli dozvati vraga.⁷⁹

U jednoj predaji o mrtvim dušama spominje se „velečasni gvardijan črnoškolec“, koji je, međutim, imao pozitivnu ulogu jer je ljudima objašnjavao kako se ponašati u susretu s onostranim.⁸⁰

Eshatološke predaje

U eshatološke predaje ubrajamo one o duhovima, dušama i oživjelim mrtvacima. U Međimurju se najčešće kaže da su svečari mrtve duše te i njih ubrajamo u ovu kategoriju. Prema svojim značajkama, ove se predaje posve uklapaju u kategorizaciju već spominjanih autora.

Svečari (svečari)

Svečari su zapravo opći naziv kojima ljudi opisuju niz sličnih pojava, obično u obliku tajanstvenoga svjetla, plamena ili svijeća koje lebde u zraku, pri čemu se svi slažu da se radi o umrlim dušama. Istodobno, predaje se od mjesta do mjesta poprilično razlikuju u nizu detalja. Od ukupno 9 predaja koje smo skupili, čak 8 ih je „istinito“, odnosno kazivači tvrde da su se opisani događaji doista dogodili njima ili njihovim bližnjima.

Prema jednoj predaji, u Donjoj Dubravi bilo je mnogo čizmara koji su morali rano ustati jer su sa svojim kolima išli čak do Bjelovara. Na putu se znao

⁷¹ OREŠKI, Zlata; TOPOLNJAK, Nevenka; TOPOLNJAK, Katarina; KOLARIĆ, Elizabeta (kazivačice)

⁷² DŽEPINA, Antonija (kazivačica)

⁷³ OREŠKI, Zlata (kazivačica)

⁷⁴ OREŠKI, Štefaniya (kazivačica)

⁷⁵ RADIKOVIĆ, Valent (kazivač)

⁷⁶ KOLARIĆ, Elizabeta; TOPOLNJAK, Katarina (kazivačice)

⁷⁷ RADIKOVIĆ, Valent (kazivač)

⁷⁸ VEKIĆ, 2016. 170.

⁷⁹ HORVAT, Slavica (kazivačica)

⁸⁰ KOZJAK, Marija (kazivačica)

pojavit i plamićak, nekad iza kola, a nekad ispred ili iza glave konja, koji ih je dugo pratio i s dolaskom zore se ugasio.⁸¹

Svećari su se naročito često javljali na Krbulji (u D. Dubravi). Jedna predaja govori o tome da su ljudi tamo vidjeli tri svijeće koje su lebdjele u zraku; jedna druga pak smješta tri svijeće na put od općinskoga mlina do Donje Dubrave.⁸² Nekad se pak radilo samo o svjetlu koje je slijedilo ljude.⁸³

U nekim predajama svećari u obliku svjetla ili krijsenica otežavaju kretanje kola, baš kao već gore navedene varijante predaje o pesjanekima i o čovjeku od plamena. Tako su se svećari-krijsenice mogli objesiti na sijeno na kolima i krave više nisu mogle vući,⁸⁴ ili pak bi svećari u obliku svjetla ili plamena stali pred kola koja se zbog toga nisu više mogla kretati, sve dok ljudi nisu počeli glasno moliti, na što bi svećar nestao.⁸⁵

Prema jednoj „istinitoj“ priči iz Orehovice, dvije su žene išle i Orehovice u Malu Suboticu u crkvu; putem su ugledale svjetlo koje im se približavalo, a kad im se približilo, vidjele su da se radi o križu u plamenu. Pobjegle su kući, a svećar je došao za njima – imao je oblik čovjeka, ali bez lica, a iznad glave mu je gorio križ. Naslonio se na ogradu i neko ih vrijeme promatrao, a zatim je otišao.⁸⁶

Ponegdje se vjerovalo da se svećari mogu otjerati ako se psuje, a ako se moli da će ih doći više; zbog toga su ljudi kad su se noću vozili cestom psovali.⁸⁷

Svećari-merniki

Posebna kategorija svećara su „merniki“, odnosno duše ljudi koji su bili pohlepni i mijenjali su međe svojih susjeda na njihovu štetu. U jednoj se predaji kaže da njihove duše žele ispraviti zlo i dolaze popraviti međe,⁸⁸ u drugoj da ti svećari ne mogu pronaći mir i spokoj te zbog toga lutaju poljima i ostavljaju svijetleći trag,⁸⁹ a u trećoj da su zbog svojih grijeha osuđeni da ostanu na zemljama koje su pogrešno mjerili.⁹⁰

Duhovi i mrtve duše

Predaje o duhovima i mrtvim dušama također su raznolike, a od njih petnaest, čak za devet kazivači tvrde da su se dogodile njima ili nekome koga dobro poznaju. Neke od predaja vrlo su slične onima o svećarima, što nije neobično jer se za svećare vjerovalo da su duhovi ili duše. Ponekad se radi tek o neobičnim zvukovima, kucanju po vratima ili prozoru, tajanstvenom pomicanju predmeta, ili pak prikazama koje navještaju nesreću (slično kao slote, ali u ljudskom obliku),

⁸¹ MIKULAN, Drago (kazivač)

⁸² GROŠANIĆ, Katarina (kazivačica)

⁸³ VUK, Antun (kazivač)

⁸⁴ OREŠKI, Štefanija (kazivačica)

⁸⁵ ČERPINKO, Zora (kazivačica)

⁸⁶ HORVAT, Slavica (kazivačica)

⁸⁷ PUKLAVEC, Nada; NOVAK, Anđela (kazivačice)

⁸⁸ KOZJAK, Marija (kazivačica)

⁸⁹ ŠTENGLIN, Rozalija (kazivačica)

⁹⁰ HORVAT, Slavica (kazivačica)

a za koje govornici izričito tvrde da su bili duhovi.⁹¹ Ponekad se radilo o povratku netom preminulih članova obitelji, što se moglo spriječiti ili prekinuti tako da se u crkvi dala služiti misa.⁹²

Dvije predaje govore o mrtvim dušama koje se ponašaju poput svečara: jedan kočijaš vozio je kola iz Podturna do Sivice, a putem je običavao tiho moliti; najednom konji su naglo stali i nisu htjeli krenuti dalje; na to je kočijaš opsovao i konji su krenuli. Prestrašeni kočijaš otišao je k „velečasnom gvardijanu crnoškolcu“ i pitao ga o tome, a ovaj mu je odgovorio da je sreo mrtvu dušu i da je samo još jednu molitvu izmolio, duša bi se vinula u nebo, ali budući da je opsovao, osudio je dušu da i dalje luta svijetom.⁹³ Druga slična predaja govori o čovjeku koji je s kolima išao pored groblja; kola su sve teže i teže išla, a on se sjetio da se sigurno radi o dušama jer su ljudi pričali o tome kako mrtve duše opsjedaju ljude; započeo je s molitvom, ali konji su još teže vukli kola pa je opsovao; čim je opsovao, čuo je iza sebe glas koji mu je rekao da je samo još jednom izmolio Oče naš, oslobodio bi duše od smrti.⁹⁴

Neodređeni „ljudi u crnom“ (svakako duhovi) javljaju se u dvije predaje – u jednoj se nenadano na kolima pojave ljudi u crnim „odorama“, s kapuljačama; ništa nisu govorili, samo su sjedili, a krave nisu više mogle vući; što je kočijaš više molio, to je više tih prilika došlo na kola, zatim je počeo psovati i sve su nestale.⁹⁵

Jedna je žena pješačila po noći od Svete Marije do Donjeg Vidovca; dostigla ju je kočija s bijelim konjima, a u njoj dva muškarca u crnim odijelima i šeširima; ponudili su da je povezu jer idu prema Donjoj Dubravi; kad je žena sišla u Donjem Vidovcu, zahvalila im je s „Bog vam plati!“, na što joj se jedan od muškaraca zahvali i objasni da oni putuju po svijetu, a nitko im nikad nije rekao „Bog vam plati!“ i da ih je time žena spasila. Čim se žena okrenula, kočija je nestala bez traga.⁹⁶

U Ivanovcu neki su ljudi na Dušni dan išli na groblje i te su tamo ugledali neke druge ljude, ali što su im se više približavali, ovi su se sami od sebe sve više udaljavali; kad su stigli do kraja groblja, tajanstveni su ljudi nestali.⁹⁷

U Macincu postoji vjerovanje da ako žena umre mlada i ostavi malo djeteta iza sebe, ona noću dolazi njegovati dijete; ako pak dijete umre malo, majka treba izbjegavati jesti grožđe jer tada dijete na drugom svijetu plače.⁹⁸

Spomenut ćemo još predaju od dravskim svatovima koju smo dobili iz Legrada: tijekom velike zime Drava se zaledila pa su svatovi krenuli na vjenčanje na saonicama koje su vukli konji na drugu obalu, gdje se nalazila crkva; kad su došli do sredine rijeke, led je puknuo te su se pjesma i smijeh pretvorili u krikove; od tada se na dan vjenčanja iz dubine rijeke Drave uvijek čuje njištanje konja i pjev vesele povorke dravskih svatova.⁹⁹

⁹¹ TOPOLNJAK, Katarina; KOLARIĆ, Elizabeta; MIKULAN, Katica; MALAŠIĆ, Marija (kazivačice)

⁹² GROŠANIĆ, Katarina; PANIĆ, Ana (kazivačice)

⁹³ KOZJAK, Marija (kazivačica)

⁹⁴ KOLAČKO, Ana (kazivačica)

⁹⁵ PANIĆ, Ana (kazivačica)

⁹⁶ GROŠANIĆ, Katarina (kazivačica)

⁹⁷ HORVAT, Slaveica (kazivačica)

⁹⁸ PUKLAVEC, Nada; NOVAK, Anđela (kazivačice)

⁹⁹ SRČEK, Ivan (kazivač)

Mrtvac

U dvije predaje javljaju se mrtvac koji, za razliku od duhova i mrtvih duša, imaju čvrstinu i mogu stupiti u direktnu interakciju s ljudima. U prvoj je priči djevojka Mara s križa ukrala grofovski šešir, pa je svaku večer čula povike da neka vrati šešir; mislila je da je zadirkuju prijateljice, ali kad je utvrdila da to nije istina, odlučila je vratiti šešir na groblje, no tamo ju je grof zgrabio i povukao u grob. U drugoj priči neki je momak umro u vojsci, a čekala ga je njegova djevojka koja je bila jako zaljubljena u njega; iznenada se pojavio i pozvao je da ide s njim, a ona je, iako je znala da je mrtav, pristala; ipak, slijedeći savjete starijih žena obukla je više slojeva odjeće pa kad ju je mrtvac htio odvesti u grob, grabio je gornje dijelove odjeće i nije uspio u svom naumu.¹⁰⁰

Jedinstvene „istinite“ predaje

Prikupili smo određeni broj „istinitih“ priča s likovima (bićima ili pojavama) koje se javljaju samo jednom te smo ih uvrstili u posebnu kategoriju; neke od njih možda bismo mogli uvrstiti i u neku drugu kategoriju, no ovdje nam je glavna razlikovna značajka njihova jedinstvenost i „istinitost“.

Dvije su djevojke na prvi petak mjeseca rujna išle kući u Mihovljan. Ugledale su veliku vatru oko crnog velikog spomenika, a u vatri su ugledale ljude. Prestrašile su se, ali su sutradan ipak pošle vidjeti to mjesto, no na njemu nije bilo nikakvih tragova plamena. Jedna im je stara baka objasnila da se radi o ljudima koji su u „prve kvaterne petke“ jeli meso, odnosno nisu postili, te ih je Bog kaznio tako da zauvijek hodaju po vatri.¹⁰¹

U Donjoj Dubravi, ljudima se često događalo nešto neobjašnjivo na putu od konjare. Prema jednom kazivanju, po noći se mogla vidjeti vatrena kočija,¹⁰² a prema drugom konji su se ponekad panično bojali, a da se ništa nije vidjelo i odbijali su ići u mjesto pa su se ljudi morali vratiti bez njih.¹⁰³ Jednom je jedan mladić išao po konje i kad je prešao *mostečka pijajškoga*, čuo je da netko ide za njim. Okrenuo se i ugledao čovjeka koji je ostao stajati na mostu. Kad je pokušao konje prevesti preko, oni su se stali propinjati i njištati pa se kući vratio okolnim putem, kroz šikaru, bez konja.¹⁰⁴

U Peklenici se priča da su Međimurjem hodali vidoviti prosjaci koji su se usrdno molili Bogu te bi im on poslao vizije pomoću kojih su upozoravali ljude na nesreću koja bi ih mogla snaći.¹⁰⁵

Otac i sin iz Vularije bili su lovočuvari i u zimi su nosili hranu da nahrane životinje; sin je odjednom ugledao čovjeka obučenoga u jarko-crveno odijelo i šešir; kad se okrenuo prema ocu da ga zazove, neobična je prilika iščezla, a na snijegu nije bilo nikakvih tragova.¹⁰⁶

¹⁰⁰ KIŠIĆ, Sanja (kazivačica)

¹⁰¹ KOZJAK, Marija (kazivačica)

¹⁰² MIKULAN, Josip (kazivač)

¹⁰³ GROŠANIĆ, Katarina; MIKULAN, Katarina (kazivačice)

¹⁰⁴ GROŠANIĆ, Katarina (kazivačica)

¹⁰⁵ RADIKOVIĆ, Valent (kazivač)

¹⁰⁶ HORVAT, Slavica (kazivačica)

U krčmi u Orehovici grupa muškaraca je kartala; netko je kao izazov otišao na groblje po križ čovjeka koji je netom bio pokopan; s tim su se križem šegačili i plesali, a u trenutku kad su ga odbacili u kut, začuo se snažan prasak, a na stolu na kojem su se kartali pojavio se otisak ruke, kao spaljen plamenom.¹⁰⁷

Jedan je čovjek kad je išao u vojsku pretukao nevinoga slijepca i gurnuo ga u grabu; nakon nekog vremena oženio se i imao dva sina, i obojica su se rodila slijepi; snašla ga je Božja kazna za nedjelo koje je počinio.¹⁰⁸

Neka je žena bila švelja, ali je uvijek previše zaračunavala; duge su se žene na nju naljutile te su je proklele riječima „dao Bog da joj nikad ne bude dovoljno“; od toga se dana švelja uvijek žalila da nema dovoljno novaca.¹⁰⁹

Sve navedene predaje temelje se na iskustvu pripovjedača koji ističu da su se opisani događaji doista dogodili njima ili njihovim bližnjima.

Predaje o magičnim predmetima

Pronašli smo tri predaje o predmetima s magičnim svojstvima: lijes koji lebdi, pil s Isusom i zlatni medaljon.

Jedna je žena u zimi vrlo rano ujutro išla pješke od Vratišinca do Čakovca; odjednom se pred njom pojavio lijes na kojem su bili vijenci; žena se prepala i stala te pustila lijes da prođe; nakon što je prošao lijes, nešto pored nje reklo joj je da je pametno učinila što lijesu nije presjekla put, jer da jest, tada bi nastradala; čim je lijes prešao cestu, nestao je.¹¹⁰

Na ulazu mnogih sela nalazi se „pilek“, odnosno skulptura Isusa razapetoga na križu; njemu su se pripisivale razne moći pa su se tako u jednom selu nakon dugotrajne suše pred „pilekom“ okupili svi stanovnici sela i dogovorili su se da će tako dugo moliti dok im Bog ne pošalje kišu; nakon deset večeri, kiša je počela i padala je punih deset dana.¹¹¹

Prilikom povlačenja njemačke vojske pri kraju 2. svjetskog rata, skupina vojnika stradala je u golemoj eksploziji u blizini Palovca; ljudi su među ostacima pronašli razne opljačkane stvari, a jedna je žena uzela zlatni medaljon, u nadi da će joj poslužiti u teškim vremenima; međutim, svake noći u pola noći vrata njene sobe počela bi se sama od sebe otvarati i zatvarati; zaključila je da je kriv medaljon te ga je bacila u Trnavu i od tada je u kući vladao mir.¹¹²

Predaje o magičnim biljkama

Iako se često spominje da coprnice koriste razno bilje za spravljanje magičnih napitaka, pronašli smo samo jednu predaju o samostalnom utjecaju nepoznate magične biljke na ljude – predaju o tzv. „lokoj travi“.

Prije mnogo godina, jedna je obitelj čekala sina i njegove prijatelje, sve mlade dečke, da se vrate kući. Čekali su ih i čekali, već je otkucalo pola noći, a njih

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ TOPOLNJAK, Katarina; KOLARIĆ, Elizabeta (kazivačice)

¹⁰⁹ BENKO, Jelena (kazivačica)

¹¹⁰ RADIKOVIĆ, Valent (kazivač)

¹¹¹ ČERPINKO, Zorka (kazivačica)

¹¹² Isto.

još nije bilo. Kad su se napokon pojavili bili su prestrašeni. Pričali su da su bili na Krbulji i da su stali na „loku travu“, a to je bila zla i magična biljka koja bi ljudima uvijek pomutila um. Tako ni oni nikako nisu mogli pronaći put i nisu mogli izaći s Krbulje. Na koju god stranu su krenuli, naišli su na ogradu koju nisu mogli preći.¹¹³

Zaključak

a) Podjela fantastičnih predaja na mitske, demonološke i eshatološke neprikladna je za međimursku regiju; posve je moguće da će se kategorizacija predaja razlikovati od regije do regije. Demonološke predaje povezujemo s mračnim silama, no u Međimurju je ponekad teško razlučiti radi li se o inherentnom zlu ili ne (ili vlasti mračnih sila), nadalje, vile i *pozoji* u Međimurju su opasni i zli, dok, recimo *slot*e nisu same po sebi ni zle ni opasne, već samo najavljuju smrt, a vodenjaci (raznih naziva) su zli, ali djeluju samostalno (ne predstavljaju nikomu zlu silu); neka su bića neutralna (*tuljci*) i ne saobraćaju s ljudima, a neka imaju vrlo ograničen dodir s ljudima i nisu zla (čovjek od plamena); teško je reći da smrt predstavlja zlu silu ili da se nalazi pod njenim utjecajem; crnoškolci mogu biti negativni (zazivaju vraga) ali i pozitivni (svećenik); vračevi su mahom pozitivni likovi, samo natprirodnih sposobnosti (pa nikako ne mogu spadati u demonološke likove, ali ni u mitske, barem prema ustaljenim značajkama); Vekić vračeve ubraja u demonološke predaje, ali oni u Međimurju nisu oličenje zla niti mu služe, već naprotiv pomažu ljudima, pa tako ni ne mogu biti u toj kategoriji.¹¹⁴

Analizom međimurskih fantastičnih predaja pokazali smo da je uobičajena klasifikacija koju primjenjuju etnolozi neprecizna. Zbog toga smo fantastične predaje razdijelili na sljedeće kategorije:

- mitsko-demonološke predaje – neljudski likovi
- mitsko-demonološke predaje – ljudski likovi
- eshatološke predaje
- jedinstvene „istinite“ predaje
- predaje o magičnim predmetima
- predaje o magičnim biljkama

Ni ova kategorizacija nije savršena i bez sumnje će za neku drugu hrvatsku regiju biti nedostatna, ali je dovoljno precizna za međimursku regiju.

b) Uočavamo vrlo velik broj predaja za koje ljudi tvrde da su se dogodile njima ili njihovim bližnjima, a gotovo sve ostale predaje u sebi sadrže naznake da se radi o nečemu što je opće poznato, što se ljudima oduvijek događa, i slično. Ovo je u skladu s predajama u drugim hrvatskim krajevima. Ponekad su kazivači svoje predaje ublažavali smijehom ili šalama i tako stavljali do znanja da oni, zapravo, u to ne vjeruju. Zanimljivo je da se u više navrata specifično imenuje jedna osoba, „Leskovar“, kao vrač koji pomaže ljudima, ali ga se smješta u razna mjesta. Valjalo bi istražiti je li doista postojala osoba pod tim imenom koja je liječila ljude pa je s vremenom stekla status osobe koja posjeduje natprirodne moći.

¹¹³ KLARIĆ, Ivan; MIKULAN, Josip (kazivači)

¹¹⁴ VEKIĆ, 2016.

c) Potvrđuje se mizoginija u pogledu spolne/rodne uvjetovanosti dobra i zla: coprnice su redovito zle (osim u jednom slučaju), smrt se također smatra ženskim likom, u nekoliko slučajeva duhovi u ženskom obliku najavljuju smrt, vile su također zle (osim u jednom slučaju). S druge strane, vračevi (muškarci) u svim slučajevima (osim u jednom) pozitivni su likovi, iako zbog svojih moći donekle zastrašujući.

d) Ponekad dolazi do neobičnog spajanja dobra i zla: u jednoj priči svećenik je crnoškolac, a u drugoj surađuje s vragom, no u oba slučaja radi se o pozitivnom liku. Ne možemo objasniti ovaj pripovjedni postupak.

e) Osim mitsko-demonoloških i eshatoloških „bića“ nalazimo i predaje o predmetima koji posjeduju moć i jednu predaju o magičnoj biljci, što ne spada ni u koju od uobičajenih kategorija te smo njih smjestili u posebne kategorije.

f) Književnu teoriju zanima postoji li utjecaj predaja na suvremenu književnu produkciju. Ukoliko sagledamo čitavu Hrvatsku, književna djela koja uključuju predaje i bića koja se u njima javljaju sve su češća, a počinju se naročito razvijati u posljednjih desetak godina. Morea Baničević objavila je seriju od tri romana za mlade (*Demon u školskoj knjižnici*, 2015., *Dvojnici iz tame*, 2019., *Tragovima Crnog Petra*, 2019.) u kojima rabi niz općehrvatskih motiva predaja. Romani Ane Cerovac regionalno su orijentirani povijesno-fantastični romani utemeljeni na predajama iz Istre (*Krsnik*, 2019., *Krasna zemlja*, 2021.), točnije na predajama o krsnicima, natprirodno moćnim ljudima koji se bore protiv zlih bića. Igor Rendić osim općih hrvatskih motiva koristi i regionalne motive predaja iz Rijeke i okolice (*A Town Called River*, 2021., *Seasons of the River*, 2023., *A River in the Dark*, 2024.). Vesna Kurilić i Antonija Mežnarić uredile su zbirku pod naslovom *Slavic Supernatural: An Anthology of Slavic-Inspired Speculative Fiction* (2023.) s jedanaest priča o staroslavenskim božanstvima i inim natprirodnim bićima. Na međimurskim predajama, o kojima govorimo u ovom članku, utemeljeni su samo romani za djecu i mlade Krunoslava Mikulana, naročito na predajama o pozaju, pesjaneku i vilama (*Zmaj ispod Staroga grada*, 2019., *Škola u opasnosti*, 2021., *Noć crnoga Sunca*, 2023., serija romana o pekinezeru Princu, 2022., 2024.).

Neki autori navode da su predajama i mitologijom bili tek inspirirani te ih ovdje ne navodimo jer je gotovo nemoguće utvrditi motivske poveznice.

Budući da mnoge predaje nisu zapisane, ili pak se značajno razlikuju ovisno o kraju, a ni staroslavenska mitologija nije ujednačena ni čvrsto formirana, autori prilično slobodno koriste i interpretiraju motive fantastičnih predaja, tako da jedno te isto biće u dvoje ili više autora može imati posve različite značajke. Ipak, razvidno je da svi romani u svom temelju iskazuju tradicionalnu dihotomiju između dobra i zla, bave se s pitanjima moralnosti i stavljaju snažan naglasak na osobni razvoj glavnih likova, naročito u pravcu psihički snažnih osoba koje se stavljaju u službu opće dobrobiti zajednice, pri čemu se ponekad poigravaju s ustaljenim prikazom pojedinih vrsta natprirodnih bića iz predaja.

Rezultati analize međimurskih predaja upućuju nas na potrebu usporedbe međimurskih fantastičnih predaja s onima u okolnim regijama u kojima se govore kajkavski dijalekti, naročito u Varaždinskoj i Koprivničko-križevačkoj županiji, zbog niza sličnih geografskih (rijeka) i životnih okolnosti, a zatim i s predajama na općehrvatskom prostoru. Nadalje, valjalo bi pobliže analizirati književna djela

utemeljena na predajama i utvrditi u kojoj mjeri autori ostaju vjerni izvornim predajama, kakve promjene unose u djela, kao i moguće razloge za takav postupak.

Kazivači i zapisivači predaja

(Ime i prezime kazivača; mjesto stanovanja i/ili podrijetla; ime i prezime zapisivača predaje)

Jelena Benko; Varaždin; Tea Horvatić
Zorka Čerpinko; nepoznato; Tina Čerpinko
Dragutin Feletar; Koprivnica/Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Antonija Džepina; Pribislavec; Lucija Džepina
Katarina Grošanić; Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Slavica Horvat; Orehovica; Daniel Ciglarić
Ivan Klarić; Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Margareta Klarić; Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Anica Kolačko; Žabnik; Ena Anđel
Elizabeta Kolarić; (nepoznato); Mihaela Nemčić i Maja Vidrač
Marija Kozjak; Šenkovec; Dunja Sabol
Maja Lesinger; Prelog
Marija Malašić; Lopatinec/Ivanovec; Magdalena Koren
Drago Mikulan; Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Elizabeta Mikulan; Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Jacinta Mikulan; Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Josip Mikulan; Čakovec/Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Katarina Mikulan; Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Katica Mikulan; Čakovec/Donja Dubrava; Krunoslav Mikulan
Anđela Novak; Macinec; Neda Puklavec
Štefanija Oreški; Macinec; Dunja Oreški
Zlata Oreški; nepoznato; Marina Topolnjak
Ana Panić; Slemenice/Štrukovec; Karla Kosmačin
Nada Puklavec; Macinec; Neda Puklavec
Valent Radiković; Peklenica; Sandra Žnidarić
Ivan Srček; Legrad; Ivana Srček
Anica Strahija; Donji Kraljevec; Helena Strahija
Rozalija Štenglin; Novo Selo na Dravi; Ina Štenglin
Katarina Topolnjak; (nepoznato); Mihaela Nemčić i Maja Vidrač
Nevenka Topolnjak; nepoznato; Marina Topolnjak
Antun Vuk; Prelog; Lucija Vuk
Nepoznata govornica; Sveti Juraj na Bregu; Lea Črnčec

Literatura

BAJUK, Lidija: *Matapur: hrvatska prirodna i kulturna baština Međimurja*, Udruga Matapur, Lopatinec, 2012.
BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975.

- DRAGIĆ, Marko: *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2007.
- Emedjimurje.net.hr: Zna li tajna Murskog Središća? Crne spodobe izlaze iz utrobe zemlje. <https://emedjimurje.net.hr/vijesti/drustvo/4067740/zna-li-tajnu-murskog-sredisca-crne-spodobe-izlaze-iz-utrobe-zemlje/>
- KATIČIĆ, Radoslav: *Vilinska vrata*, Ibis grafika i Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
- KLIČEK, Dragutin: Međimurski misterij: kako prepoznati vješticu? *Međimurje*, 2021. <https://emedjimurje.net.hr/vijesti/drustvo/4050516/sveti-martin-na-muri-medjimurski-misterij-kako-prepoznati-vjesticu/>
- KOVAČ, Janja: Kolumna Ve – iz pera znatiželjnih umova: Murske dekle i magla? *Regionalni tjednik*, 17. 9. 2020. <https://regionalni.com/kolumna-ve-iz-pera-znazeljnih-umova-murske-dekle-i-magla/>
- NOVAK, Marija: *Priče iz življeja međimorskoga čoveka*, vlastita naklada, Čakovec-Turčišće, 2018.
- PREDOJEVIĆ, Željko: *Usmene priče Hrvata iz južne Baranje*, Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru, Beli Manastir, 2018.
- PURIĆ HRANJEC, Marija: *Međimurje. Turistički vodič Međimurske županije*, Međimurska županija i Turistička zajednica Međimurske županije, Čakovec, 2016.
- ŠIRIĆ, Josipa: Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posuškoga kraja, *Croatia et Slavica Iadertina*, 2014/X/II.
- VALJAVEC, Matija–Kračmanov: *Narodne pripovjedke (u i oko Varaždina)*, Tiskara Josip pl. Platzer, Varaždin, 1858.
- VEKIĆ, Denis: *Poetika mitskih i demonoloških predaja donjoneeretvanskoga kraja* (doktorski rad), Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2016.

Abstract

MOTIFS OF MYTHICAL-DEMONOLOGICAL AND ESCHATOLOGICAL LEGENDS FROM THE MEĐIMURJE REGION

This paper analyzes eighty collected mythical-demonological and eschatological legends (audio recordings) from native speakers of the Međimurje region, focusing on the motifs that appear in them. The usual classification of legends based on fantastic motifs is insufficient for this area, as there are clear differences compared to other Croatian regions, both in terms of motifs and the characteristics exhibited by certain supernatural beings. In Međimurje, the most significant motifs include non-human creatures such as the pozoj (dragon), fairies, several variants of water spirits (vodenjak), darkness (mrak), pesjanek (a dog-like creature), and slota (a foreboding spirit). Among human beings, the most common are witches and sorcerers. In eschatological legends, we find svečari (dead souls in the form of light), ghosts, and reanimated corpses. An additional category could be formed by legends about magical plants and objects. The influences and use of the analyzed motifs in the literary works in Croatia are presented at the end.